

ROZWAŻANIA DUSZPASTERSKO-KATECHETYCZNE

Rozważania duszpastersko-katechetyczne. Praca zbiorowa. Poznań—Warszawa—Lublin 1967, 800 s.

Jest rzeczą normalną, że w procesie nauczania zawiązuje się relacja między katechetą a uczniem. Podobny związek powstaje w sakramencie pokuty między penitentem a spowiednikiem, który nie tylko rozgrzesza, ale także spełnia funkcje wychowawcze. Żywotność i efektywność owej więzi między katechetą i uczniem, spowiednikiem a penitentem, zależy w dużej mierze od poznania usposobienia i charakteru tych konkretnych i żywych ludzi, którzy stanowią człony relacji katechetycznej i sakramentalnej.

Ten właśnie postulat, domagający się, aby katecheta i spowiednik znał siebie samego i znał równocześnie bogatą i złożoną psychikę swego ucznia i penitenta, wiąże w pewien sposób cztery studia polskich pastoralistów i znawców katechetyki: ks. Józefa Dajczaka, ks. Franciszka Woronowskiego, ks. Olgierda Nassalskiego i ks. Janusza Tarnowskiego. Piąta część „Rozważań” zawiera pracę ks. Józefa Pastuszki, będącą pewnego rodzaju uogólnieniem i syntetycznym ujęciem wszystkich funkcji kapłańskich.

Duszpasterstwo polskie znajduje się obecnie na etapie wprowadzania uchwał II Soboru Watykańskiego, który był soborem duszpasterskim, z wielkim więc zadowoleniem i zainteresowaniem wita każdą pracę poświęconą problemom duszpasterskim i katechetycznym w naświetleniu soborowym. Czytelnikom *Studiów Warmińskich* pragniemy w skrótowym omówieniu zwrócić uwagę na kilka z nich, wydanych przez Księgarnię św. Wojciecha pod wspólnym tytułem „Rozważania duszpastersko-katechetyczne”.

Nie żyjący już dzisiaj ks. Józef Dajczak, kierownik katedry katechetyki na Akademii Teologii Katolickiej i profesor Warszawskiego Seminarium Metropolitarnego, w pracy, którą zatytułował: *Typologia katechetów a talent katechetyczny*, przedstawia najpierw w zarysie ewolucję metod katechetycznych w ostatnich wiekach aż do czasów obecnych, następnie zajmuje się osobowością duchową katechety w ujęciu filozoficznym i chrześcijańskim, podkreślając jej znaczenie w wychowaniu młodzieży katolickiej. Z kolei autor przechodzi do problemu współpracy katechety z uczniem, by następnie przeprowadzić analizę pojęcia typu i jego odmian wieku dojrzałego w ogólności oraz cechy dojrzałej osobowości męskiej i żeńskiej. Omawia również autor niektóre osobowościowe typy psychofizyczne i umysłowe — przeżyciowe — wieku dorosłego w ich charakterystycznych strukturach, a ponadto w ich wyposażeniach dyspozycyjalnych i zadatkach talentu katechetycznego i pedagogicznego. Skoro zaś proces nauczania jest współpracą dwóch stron, nauczyciela i ucznia, najbardziej duchowo do siebie zbliżonych w pracy, mamy przedstawioną typologię funkcjonalną katechetów i uczniów. U tych ostatnich obok typów funkcjonalnych rozróżnia także typy osobowościowe, ponieważ one uzupełniają się wzajemnie. — Praca niniejsza, katechetyczno-pedagogiczna jest uzupełnieniem i pogłębieniem znanej pracy omawianego autora pod tytułem *Katechetyka*, wydanej drukiem w 1956 roku.

Następną pozycją w omawianej pracy zbiorowej jest praca ks. Franciszka Woronowskiego, którą jednak z pewnych względów omówimy jako ostatnią, tutaj natomiast zajmijmy się pracą ks. Olgierda Nassalskiego *Rola spowiedzi i spowiednika*. Autor pracę swoją dzieli na dwie części: teoretyczną i badawczą. W części pierwszej omawia najpierw miejsce i funkcję spowiedzi wobec przemian psychicznych rozwijającej się jednostki. Działanie wychowawcze konfesjonalu rozciąga się na całe życie wierzącego, ale ma znaczenie specjalne w życiu wierzącej młodzieży w wieku dojrzewania. Przeżycia tego wieku dysponują do szczególnej plastyczności psychicznej i czynią ją specjalnie podatną na wpływ wychowawczy spowiedzi. Krótka charakterystyka okresu dojrzewania, omówienie przeżyć religijnych tego wieku oraz wskazanie, jak spowiedź odpowiada potrzebom psychicznym młodzieży — oto dalsze zagadnienia omówione w pracy.

Na podstawie dotychczasowych badań i opracowań przedstawia z kolei autor elementy wychowawcze sakramentu pokuty, zależne od spowiednika. Mamy tu przypomnienie najbardziej zasadniczych postulatów psychologiczno-pedagogicznych, dotyczących wpływu osobowości spowiednika na penitenta, znaczenie pouczeń przy spowiedzi oraz roli zadośćuczynienia wyznaczonego w sakramencie pokuty.

W badawczej części analizuje autor wypowiedzi młodych penitentów pragnąc dać odpowiedź na pytanie, czy wypowiedzi młodzieży pozwolą wykryć warunki pozytywnego wpływu wychowawczego spowiedzi i spowiednika i czy potwierdzą w jakiejś mierze postulaty omówione w części teoretycznej. W dalszych rozdziałach drugiej części omawia autor opis badań i charakterystykę badanej grupy oraz poddaje analizie psychologicznej wypowiedzi młodzieży na temat: a) motywów korzystania ze spowiedzi, b) uczuć przeżywanych w związku ze spowiedzią, c) trudności życiowych sygnalizowanych przez spowiadających się i roli spowiedzi w ich przezwyciężaniu.

W ostatnim rozdziale omawia autor wypowiedzi dotyczące spowiednika i jego oddziaływania wychowawczego. Ten wpływ wyraża się przede wszystkim przez osobowość spowiednika, z którą młodzież styka się w konfesjonale, dalej poprzez naukę, a więc słowa pouczenia i rady spowiednika, oraz przez pokutę zadaną przez niego do odprawienia, która może również zawierać wiele elementów wychowawczych. Pośrednio wpływ spowiednika wiąże się ze sposobem zachowania się jako kapłana i z całym jego stylem życia obserwowanym nieraz przez penitentów. Dlatego w tym rozdziale analiza wyników ankiety dotyczy wypowiedzi na temat: a) wyboru spowiednika, b) stosunku młodych penitentów do nauki przy spowiedzi, c) pokuty zadawanej przez spowiedników.

W zakończeniu autor omawianej pracy stwierdza, że otrzymane wyniki z badań nie tylko potwierdziły przynajmniej częściowo zasady omawianych teoretycznie w części pierwszej, ale również wysunęły wiele nowych postulatów uwarunkowanych sytuacją psychologiczno-socjologiczną omawianej młodzieży. By spowiedź stała się w pełni i od strony naturalnej psychologiczno-pedagogicznej szansą wychowawczą dla młodzieży, autor przytacza następujące postulaty, które powinny być stosowane:

1. Istnieje ogromna potrzeba pogłębienia motywacji uczęszczania do spowiedzi u młodzieży. Powinno stać się to troską wszystkich wychowawców katolickich. Wydaje się konieczne przebudowanie programu nauczania religii starszej młodzieży, by było możliwe ukazanie młodzieży w nowym świetle życia sakramentalnego, w sposób odpowiedni do nowych potrzeb i problemów wieku dojrzałego, w nowej rzeczywistości ich przeżyć psychicznych.

2. W szczególny sposób zaznaczyć się ujemny wpływ wszelkiego nacisku i nalegania na młodzież, aby uczęszczała do sakramentów św. W praktyce nad młodzieżą trzeba zawsze pamiętać o ogromnym szacunku i delikatności.

3. Stosunek kapłana do młodego penitenta, jego zachowanie, słowa, winny zmierzać do przeciwdziałania atmosferze lęku, obawy, która zwykle spowiedzi u młodzieży towarzyszy. Naukę przy spowiedzi i plan pracy można skutecznie podawać w pozytywnej atmosferze emocjonalnej.

4. Należy wielką troską otoczyć wytworzenie odpowiedniej dyspozycji w penitencie. Pomóc mu trzeba do wzbudzenia żalu, postanowienia poprawy i aktów wiary, miłości i nadziei. Inaczej spowiedź może być jedynie formalnym reliktem dziecięcej pobożności.

5. W pracy nad młodzieżą powinno się więcej korzystać z argumentacji, tłumaczeń nawiązujących do psychicznych potrzeb młodzieży i jej bogatych przeżyć. Stanowi to właściwy punkt wyjścia dla wprowadzenia młodzieży w tajemnice wiary i zjednoczenia z Bogiem.

6. Analiza trudności sygnalizowanych przez młodzież świadczy o bardzo słabym uświadomieniu sumienia na wiele spraw życia codziennego, które są zupełnie niedostrzegane i nie znajdują miejsca w wyznaniu grzechów. To wychowanie sumienia młodzieży, ukazanie jej innych ludzi żyjących obok nich i obowiązków stąd płynących, powinno stać się troską spowiednika, katechety i innych wychowawców.

7. Bolesne, nieraz tragiczne przeżywanie trudności seksualnych, ukazujące duże zerotyżowanie młodzieży, powinno skłonić kapłanów, by problem ten znali od strony psychologii, by mogli skuteczniejszą radą pomagać. Nie powinno się jednak przy tym zagadnieniu za bardzo zatrzymywać młodzieży, ale poszerzać jej horyzonty i pomóc do wytworzenia dynamizmów wtórnych, które dostarczą innych dróg do wyładowania się wrodzonych energii.

8. Wypowiedzi młodzieży ukazują ogromne pragnienie, by znaleźć kapłana — przyjaciela, który w konfesjonale stanie się jej powiernikiem i pomocnikiem. Powinno to skłonić do bardzo poważnego traktowania każdej spowiedzi i do zdobywania umiejętności nawiązywania kontaktu psychicznego.

9. Analiza wyników potwierdziła bardzo dokładnie, że młodzież korzysta szcze-

gólnie na spowiedzi od kapłanów przejętych swoją misją, czyli prawdziwie zaangażowanych, a zarazem prostych, serdecznych i pełnych wyrozumiałej życzliwości i delikatności. Młodzież traktująca spowiedź powierzchownie grupuje się zwykle przy kapłanach starszych. Mają oni przez to szczególną szansę pomocy tej młodzieży, która powinna być otoczona specjalną troską.

10. Wyniki badań podkreśliły wielokrotnie konieczność stosowania w nauce spowiednika zasady akomodacji, aktualizacji i pogłębliwości. Okazało się w całej pełni, że nauka spowiednika schematyczna, teoretyczna i niezaktualizowana nie tylko nie pomaga penitentowi ale zraża go do spowiedzi. Nie ma dwóch takich samych penitentów. Każdy ma inne potrzeby, zamiłowania i problemy. Do każdego podchodzić trzeba indywidualnie.

11. Wiele do życzenia zostawia dotychczasowa praca kapłanów pod względem zadawania pokuty. Wypowiedzi młodzieży podkreśliły wartość pokuty praktycznej, różnicowanej i połączonej z czynem, umartwieniem. Najlepszą w świetle omawianych wyników wydaje się pokuta praktyczna, połączona z modlitwą. Koniecznie wydaje się wprowadzenie młodzieży w głębsze rozumienie pokuty sakramentalnej jako włączenie się do zadośćuczynienia Chrystusa. Uniknie się wówczas dysproporcji między poczuciem winy i popełnionym grzechem, a otrzymaną na spowiedzi pokutą.

12. Wszystkie omówione powyżej postulaty domagają się od kapłana — spowiednika młodzieży znajomości psychologii i pedagogiki. Należy bezwzględnie podkreślić konieczność ciągłego dokształcania się w tej dziedzinie. Postulaty powyższe domagają się dalej od spowiedników młodzieży ciągłej troski o pogłębienie swego posługiwania w konfesjonale nie tylko przez wiedzę teoretyczną i swoje własne głębokie życie duchowe, ale i przez osobiste, pełne miłości i szacunku, zaangażowanie się w sprawę każdego penitenta.

Następnym z autorów omawianej pracy zbiorowej jest ks. Janusz T a r n o w s k i, który swoją pracę zatytułował: *Typologia charakteru pomocą dla katechety i spowiednika*.

Aby nauczanie katechety i spowiednika było skuteczne, konieczna jest wierność słowu Bożemu i człowiekowi, konieczna jest znajomość człowieka pojedynczego, jego typ charakterologiczny. Psychologia zna bardzo wiele typologii charakterologicznych, autor do analizy wybiera jedną z nich, holendersko-francuską, której twórcami są: G. Heymans, E. Wiersma i R. Le Senne, a to dlatego, że jest ona: a) aktualna, tzn. zgodna ze współczesnym stanem wiedzy, b) obiektywna, tzn. dobrze oddaje rzeczywistość, c) praktyczna, czyli skutecznie daje się zastosować w wielu dziedzinach. Autor stwierdza, że pracą swoją pragnie choć w części wypełnić lukę w charakterologii polskiej. Składa się ona z czterech rozdziałów, które noszą następujące tytuły: 1. Wprowadzenie w typologię charakteru według Heymansa—Wiersmy—Le Senne'a. 2. Zasadnicze typy charakteru. 3. Orientacja charakterologiczna pracy katechety i kierownika duchowego. 4. Dokumentacja diagnostyczna (Kwestionariusz, Wykaz odpowiedników morfologicznych, Wykaz odpowiedników graficznych).

W pracy swojej autor pragnie oddać do dyspozycji katechetów i spowiedników zarys typologii francusko-holenderskiej, jako cennego narzędzia pomocniczego w ich trudnych i odpowiedzialnych zadaniach. Autor omawia pojęcie charakteru, indywidualności, osobowości i temperamentu w ujęciu wspomnianych autorów, wymienia następujące typy charakteru: nerwicowice, czyli typ pobudzająco-emocjonalny, flegmatyk, czyli typ systematyczny, sangwinik, czyli realista, sentymentalny, czyli typ hamująco-emocjonalny, pasjonat, czyli typ autorytatywny, amorfik, czyli typ limfatyczny, apatyk, czyli typ statyczny oraz choleryk albo typ dynamiczny. Ciekawie autor na stronach 505 do 507 zestawia główne cechy charakterystyczne ośmiu wymienionych wyżej typów, a następnie podejście katechety i spowiednika w swej pracy do przedstawicieli poszczególnych typów.

Jak to już wyżej wspomniano, następną pracą ks. Józefa P a s t u s z k i: *Kapłan—człowiek i duszpasterz*, jest syntetycznym ujęciem wszystkich funkcji kapłańskich. Każdy katecheta czy też spowiednik znajdzie tu wiele materiału do refleksji nad sobą samym. Wystarczy tylko przytoczyć problemy poruszone w pracy przez autora, aby przekonać się o szerokim wachlarzu spraw związanych z kapłanem jako człowiekiem i duszpasterzem. A oto zestaw problemów przedstawionych w omawianej pracy: Pierwiastki boskie i ludzkie w Kościele i w kapłaństwie. Kapłan katolicki Transcendentny charakter kapłaństwa. Człowieczeństwo kapłana. Co to jest powo-

lanie kapłańskie? Z psychologii powołania kapłańskiego. Świętość kapłańska według *Menti nostrae*. Asceza kapłańska. Nawyk w życiu religijnym. Modlitwa. Rozmyślanie duchowne. Lektura. Milczenie. Samotność. Rozczarowania kapłańskie. Odejście od kapłaństwa. Duszpasterstwo a znajomość człowieka. Obcowanie z ludźmi. Braterstwo kapłanów. Kapłani starsi i młodszy. Kapłan — ojciec duchowny. Kapłan jako nauczyciel. Kapłan profesor. Posłannictwo kapłana pisarza oraz Kapłan katolicki wobec współczesnych prądów umysłowych. W czternastu wypadkach na dwadzieścia pięć zasygnalizowanych problemów, autor rozpoczyna mottem zaczerpniętym z Pisma św.

A oto szczegółowsze spojrzenie na dwa poruszone problemy: Duszpasterz a znajomość człowieka, zaopatrzoney mottem: „Znam sprawy twoje, pracę i cierpliwość twoją” (Apok. 2,1) oraz ostatni problem w pracy: Kapłan katolicki wobec współczesnych prądów umysłowych, zaopatrzoney mottem będącym wyjątkiem z pierwszego listu do Koryntian św. Pawła 1,20—23.

W pierwszym zagadnieniu autor omawia dwa aspekty duszpasterstwa: mianowicie potrzeby zawodowe duszpasterstwa oraz środki poznawania ludzi. Żaden zawód życiowy nie wymaga tak głębokiej, wielostronnej znajomości człowieka jak kapłaństwo. Działalność kapłana — duszpasterza sięga w głąb duszy ludzkiej, dotyczy czynów wewnętrznych, obejmuje uczucia, myśli i akty woli, a zatem dziedzinę na wskroś osobistą, do której inny człowiek nie ma dostępu.

Duszpasterstwo nie jest czynnością mechaniczną, a człowiek religijny to nie automat przyjmujący samoczynnie podniety religijne i reagujący w sposób z góry przewidziany i ustalony. Jest on istotą rozumną i wolną. Dotarcie do jego duszy i oddziaływanie religijne winno się liczyć z prawami jakie rządzą życiem rozumnym. Nadprzyrodzoność, łaska Boża, bazują na uzdolnieniach naturalnych człowieka.

Klasyczną formą oddziaływania religijnego w sposób indywidualny na dusze ludzkie jest spowiedź, gdzie kapłan jest nie tylko szafarzem pokuty, ale i kierownikiem dusz, doradcą, sędzią a zarazem ojcem, a to wszystko wymaga znajomości człowieka. Jako środki poznania drugiego człowieka wymienia autor następujące:

1. Samopoznanie, które jest warunkiem znajomości człowieka. Zawsze na cudzą psychikę patrzy człowiek przez pryzmat własnego ja, przez własne dążenia, uczucia, myśli. Musimy uprzednio poznać siebie samych, wczuwać się w poruszenia własnej duszy, wnikać w motywy własnych czynów, w pobudki zamierzeń, by zorientować się w źródłach postępowania innych ludzi.

2. Poznanie innych ludzi. Każdy człowiek ma jakąś znajomość cudzej psychiki, ale gdy chodzi o kapłana, to potrzebuje on wiedzy głębszej i bardziej wnikliwej, potrzebuje pewnego „wyczcucia” drugiego człowieka.

3. Doświadczenia życiowe. W pracy duszpasterskiej, w życiu kapłańskim, kapłan przeżywa różnego rodzaju sytuacje, które wystawiają na próbę jego sprawność społeczną, spotyka różnych ludzi, przeżywa różne konflikty, a te bogacą doświadczenia życiowe.

4. Spowiedź jest ważnym źródłem poznania człowieka.

5. Rola środowiska. Aby zrozumieć człowieka, trzeba uwzględnić te najważniejsze czynniki, jakie kształtowały jego psychikę, a więc krajobraz, klimat, głębę, środowisko społeczne jak rodzina, szkoła, zakład pracy, duch czasu itd.

W ostatnim zagadnieniu poruszonym przez autora omawianej pracy mamy następujące szczegółowe zagadnienia. Dwa oblicza człowieka: ponadczasowe i współczesne, postęp i nowocześnieść, charakterystyczne cechy człowieka współczesnego: 1) racjonalizm, 2) postawa empiryczna, 3) liberalizm, 4) technizacja życia, 5) pragmatyzm życiowy, 6) funkcjonalizm oraz 7) uspołecznienie. Na końcu autor stwierdza, że Kościół nie jest wrogiem „współczesności” w jej założeniach ideowych, a tylko odnosi się krytycznie do pewnych krańcowych form, w jakich ona się przejawia. Kościół nie może się izolować od współczesnego człowieka, konieczny jest dialog. Świadomość tego stanu winna przenikać kapłana w jego pracy duszpasterskiej.

Pozostała do omówienia ostatnia praca, która, jak sam tytuł wskazuje, poświęcona jest fundamentalnemu problemowi teologii pastoralnej, o którym zwłaszcza ostatnio, w dobie posoborowej, często czytamy i słyszymy. Dla podkreślenia aktualności zagadnienia poruszonego w tej pracy omawiamy ją w innej kolejności niż to mamy w rozważaniach. Ks. Franciszek Woronowski i pracę swoją, którą zatytułował: *Istota teologii pastoralnej*, podzielił na trzy części (uwzględniając zagadnienia wstępne). Część pierwszą zatytułował: Przedmiot teologii pastoralnej, a składa

się ona z dwóch podczęści i siedmiu rozdziałów. Pierwsza z nich nosi tytuł: Czynniki determinujące przedmiot i zawiera pięć następujących rozdziałów: 1. Postanowienie Boże: a) Fakt istnienia postanowienia, b) Treść postanowienia, c) Dokonywanie się postanowienia. 2. Chrystologiczno-soteriologiczna konkretyzacja postanowienia Bożego: a) Wcielenie Słowa i Jego pośrednictwo, b) Uzdolnienie nas do odnowienia, c) Przygotowanie środków odnowienia, d) Stały element odnowy. 3. Istota odnowienia w Chrystusie: a) Pełnia życia, b) Pełnia życia w zjednoczeniu z Chrystusem, c) Element zjednoczenia, d) Chrystianizacja. 4. Dwustronność działania w chrystianizacji: a) Działalność chrystianizacyjna, b) Uświęcenie się. 5. Eklezjologiczny charakter chrystianizacji: a) Następstwo ponadczasowości odnowy, b) Działanie Chrystusa przez Kościół.

Druga podczęść, zatytułowana przez autora: Wyznaczone przez obiektywne czynniki przedmiot, zawiera następujące dwa rozdziały: 1. Stawanie się eklezjologicznej chrystianizacji: a) Nadprzyrodzony aspekt chrystianizacji, b) Aspekt doczesny. 2. Jedność przedmiotu.

Część druga pracy, nosząca tytuł: Całościowe ujęcie przedmiotu, zawiera trzy następujące rozdziały: 1. Ontologiczne elementy przedmiotu: a) Analogiczne określenia w Piśmie św., b) Ontologiczne elementy relacji w pasterstwie, c) Ontologiczne elementy w chrystianizacji. 2. Ujęcie elementów chrystianizacji w jeden przedmiot: a) Przedmiot materialny, b) Przedmiot formalny. 3. Całościowość przedmiotu właściwego: a) Całościowy podmiot działania, b) Autentyczność, c) Dynamiczność, d) Przedmiot właściwy w świetle historii, współczesnej myśli teologicznej i życia, e) Definitywne określenie całościowego przedmiotu właściwego.

Wreszcie w części trzeciej, noszącej tytuł: Poznawalność przedmiotu i jego teoria, w trzech rozdziałach autor porusza takie problemy: 1. Natura przedmiotu i środki poznania. 2. Pastoralna teologia dogmatyczna: a) Pojęcie i koncepcja teologii, b) Cała pastoralna mieści się w teologii *sensu stricto*, c) Integralna część teologii, d) Centralne stanowisko, e) Teologia pastoralna musi być dynamiczna. 3. Traktowanie pastoralnej jako nauki: a) Możliwość osiągnięcia cech nauki, b) Jakość poznania.

Na końcu autor pisze: „teologia pastoralna jest dynamiczno-teologiczną nauką o całościowej chrystianizacji konkretnych ludzi przez Kościół...”.

W tym ujęciu teologia pastoralna jest nauką o realizacji Bożego planu zbawienia Ludu Bożego w Chrystusie i przez całego Chrystusa w jego pośrednictwie wstępującym i zstępującym. Jest więc nauką o przestrzennym wcieleniu Chrystusa w czasie przez działanie Kościoła — jakby najwyższego Sakramentu. Kościół uświęcający (*Ecclesia sanctificans*), którego duszą niestworzoną jest Duch Święty, przy pomocy sakramentów świętych wszczepia konkretnych ludzi w Chrystusa, realizując Boży plan odnowienia w Nim ludzi. W takim ujęciu teologia pastoralna wychodzi z wąskich ram teologii pasterskiej, wkracza w samo centrum teologii i staje się nauką o całym *agibile* w relacji Bóg — człowiek. Równocześnie ujmuje całościowo zarówno ontologiczne elementy samego przedmiotu, jak i jego poznawania. A to znaczy, że ujmuje całą jego istotę. Sprzyja ono zrozumieniu zjawiska różnorodności pojmowania jej istoty w dotychczasowym rozwoju i przyczynia się do wyeliminowania różnic poglądów na jej istotę. Ujmuje bowiem wszystkie istotne elementy zachodzące w relacji Bóg-Chrystus (Najwyższy Pasterz) — człowiek — życie nadprzyrodzone i zbawienie. Jednocześnie ujmuje całościowo istotne elementy poznawania tej relacji. ...

Dość warto, że przedstawiona koncepcja pastoralnej wymagała postawienia koncepcji całej teologii, w której pierwsza zajęłaby należne jej miejsce. Ponadto wymagała ona koncepcji teologii jako nauki. Te przesunięcia w samej koncepcji teologii i ważkość pewnego rozwiązania zagadnienia istoty pastoralnej, zdecydowały, że w argumentacji przytoczono wiele prawd (i dowodów na nie) omawianych w dogmatyce. Chodziło bowiem o jak największą siłę dowodową stawianych tez. Osiągnięcie pewnej podstawy dla tworzenia całej teologii pastoralnej jest dobrem takiego rzędu, że — jak się zdaje — ich ograniczenie byłoby osłabieniem wartości pracy, choć mogłaby zyskać na tym zwartość jej układu. Przy zastosowanym wachlarzu dowodów osiągnięto jednak wysoki stopień pewności słuszności koncepcji. Przez to praca może spełniać rolę podbudowy całej teologii pastoralnej jak i jej poszczególnych elementów. A to było celem podjęcia próby rozwiązania problemu istoty teologii pastoralnej”. (s. 223—224).

Na zakończenie omawiania ciekawej pracy zbiorowej polskich pastoralistów i znawców katechetyki, trzeba dodać, że każda z omówionych prac udokumento-

wana jest przypisami, posiada szczegółową bibliografię przedmiotu zawierającą wykaz źródeł, niekiedy wykaz ważniejszych opracowań, a przede wszystkim bogatą literaturę zasadniczą i pomocniczą. Omówiona praca ze względu na swą aktualną problematykę zasługuje na szczególną uwagę wszystkich duszpasterzy.

Ks. Władysław Turek